

Hur klassamhällen uppstod

(Intervju med Timothy Earle.)

[Ur [Jacobin magazine](#) nr 41, våren 2021. Översättning från engelska, Göran Källqvist. Timothy Earle är antropolog och författare till *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory and The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State* (med Allen Johnson).]

I den moderna filosofins klassiska texter, spekulerade tänkare som Thomas Hobbes, John Locke, och Jean-Jacques Rousseau om en fjärran avlägsen tid innan det fanns samhällsklasser – det så kallade ”naturtillståndet”, som tog slut när människan skapade privat ägande och staten. Fanns det verkligen ett sådant grundningsögonblick i historien?

Om du frågar om det fanns ett enda ögonblick då klasserna uppstod för första gången så är svaret nej. De uppstod gång på gång i olika delar av världen, i olika situationer. Och det sätt på vilket det ägde rum kan till stor del analyseras i termer av hövdingar – starka ledare som räknar ut hur institutioner ska manipuleras för att samla rikedomar och makt.

För att komma till makten måste en ledare först erbjuda något som lockar människor, något de gillar. Men ett centralt begrepp här är *avgränsning*, som betyder förmågan att knyta människor till en plats. När folk inte kan flytta till andra ställen, inte kan ansluta sig till andra grupper, inte kan rösta med sina fötter, är deras alternativ begränsade. När man börjar avgränsa samhällen får man möjlighet att skaffa sig kontroll.

Med andra ord, utan avgränsning kan folk alltid bara rymma till bergen om saker och ting blir alltför betungande.

De behöver inte ens bli så betungande. Om man tvingas arbeta ett par extra dagar i veckan, så låter att fly till bergen inte så illa. Och det finns massor av exempel som detta.

Så det är viktigt att titta på hur ett samhälle blir avgränsat. Och ett av de klassiska sätten på vilket det sker är med bevattningssystem. Bevattningssystem är förknippade med uppkomsten av hövdingadömen och stater över hela världen, helt enkelt för att när man väl bygger ett bevattningssystem så blir jordbrukets produktivitet så mycket bättre än allt annat i området att man har satt upp ramar för människor. Man har bundit upp dem.

Krävs det en samhällshierarki för att driva ett bevattningssystem?

Nej, hierarkin återspeglar inte att bevattningssystemet är komplicerat. Det återspeglar samhällets organisering på ett bredare sätt.

Det går att hitta lika komplicerade system avseende bevattningsdammarnas och dikenas storlek eller omfattning i samhällen som är relativt jämlika och i samhällen som är starkt skiktade. Det är möjligheten till avgränsning som är avgörande.

Varför blir en del samhällen mer jämlika medan andra skiktas upp mer?

Tja, det borde inte vara förvånande för *Jacobins* läsare att den viktigaste delen i allt detta är

framväxten av ett ägandesystem. Frågan är vem som äger bevattningssystemet. Om du äger bevattningssystemet, så kan andra människor bara förhandla med sin arbetskraft. Eftersom systemet ju bara fungerar om människor jobbar på det.

En hövding måste verkligen ge folket fördelar, och den viktigaste fördelen med ett bevattningssystem är att det är mycket mer produktivt och stabilt. Men när hövdingar och härskare väl kan hävda sin äganderätt till bevattningssystemen så kontrollerar de en värdefull resurs.

Så då är frågan, hur uppkom de här ägandesystemen? Jag antar att de inte alltid har existerat.

Bland jägare och samlare finns inte någon stark känsla av äganderätt. Det vet vi från etnografier om existerande jägare och samlare, men vi ser det också i ägandemarkörer i de arkeologiska fynden. Det finns en viss ägandekänsla men den är mycket flexibel: om man är jägare eller samlare så vill man ha maximal rörlighet, förmåga att röra sig i rummet.

I och med den neolitiska revolutionen, den period då man övergick från att jaga och samla till jordbruk, intensifieras bruket av jorden: det blir en mycket större användning av mänskligt arbete på jorden. Och det som då börjar synas är avgörande tecken på gemensamt ägande.

Ett av de klassiska exemplen är gemensamma begravningsplatser. Med en gemensam begravningsplats slår man fast ett starkt band mellan de levande och de döda. Och varför vill man göra det? Tja, ett av de mest uppenbara skälen är att man ärver rätten till marken.

Det är ett sätt att säga: ”Den här marken tillhör oss.”

Ja. Och de ceremonier som förknippas med det är ett sätt att konkretisera gruppen som en grupp med speciella äganderättigheter.

Men det här är ännu inte klassamhällen. I det neolitiska samhället skiljer sig inte ledaren särskilt mycket. Han är *gruppens* ledare.

Det som händer under utvecklingen av hövdingadömen är att ledaren för en besläktad grupp, den som har ansvar för ritualer och krigföring, hittar ett sätt att ta över båda dessa funktioner och få dem att tjäna honom istället för den lokala gruppen.

Så ursprungligen var det inte tänkt att dessa ledare skulle äga marken personligen – det antogs vara å gruppens vägnar. Och så vid någon tidpunkt tog de den personliga makten.

Exakt. Det är så ägande utvecklas.

Det finns ett stycke i en av dina böcker som verkligen har fastnat hos mig: ”I alla samhällen försöker en del personer, speciellt män, dominera över alla andra. Sådana självupphöjande personer är i allmänhet beredda att ta betydande risker att skada sig fysiskt för att på ett aggressivt sätt upprätta och försvara sin makt.”

Ja. Det finns något som ibland kallas ”tredubbla A” [engelska – ”aggrandizers, accumulators, acquirers”]: *självupphöjare, samlare, förvärvare*. De strävar efter makt och ser sig själva som viktiga personer. Det är troligen biologiskt grundat men är väldigt varierande. En del människor har den här driften, och andra inte.

Frågan är om de kommer till makten eller stöter på motstånd. Och utgången beror på om det finns

avgränsningar. Om inte, och om någon vill köra med dig, så sticker du – det finns inga sätt att tvinga dig till samtycke. Men när man väl har knutits till en plats, då blir det väldigt svårt att göra motstånd mot framväxten av en centralmakt.

Det är därför befolkningstillväxten var en så viktig faktor under den historiska framväxten av en samhällsskiktning för tusentals år sedan. Ty en växande befolkning leder till en intensivare användning av jorden, vilket i sin tur leder till framväxten av större investeringar i landskapet – och det skapar mark som ägs och försvaras.

Men en enskild hövding kan givetvis inte själv kontrollera eller försvara marken. För att ta makten behöver han stöd av andra.

Ja. I min bok om hur hövdingar kom till makten identifierar jag tre primära källor till makt. En är ekonomin, på vilken äganderättigheter grundar sig. Den andra är militär makt – krigarna. Och den tredje är religionen eller ideologin, som tillhandahåller rättfärdigande.

Hövdingen har specialister på alla dessa områden. Inom ekonomin har han markförvaltare. Inom krigföring har han krigare. Och inom religionen har han präster. De är vad jag kallar ”anslutna specialister”. De är maktspecialister som är knutna till hövdingens nätverk.

Alla tre sorterna är avgörande, men jag betraktar ekonomin som grundvalen.

Tag exemplet med krigare. Frågan är hur man kan *kontrollera* krigare? Man kontrollerar dem genom att kontrollera den politiska ekonomin. De är *dina* män. De får vapen från *dig*, de får en bit mark för att försörja sig med slavar från *dig*.

Eller titta på de religiösa ledarna. De får inrättningar, kyrkor, tempel, religiösa monument. De behöver ceremonier – och ceremonier äger inte rum utan vidare, de är utomordentligt dyra. Någon måste betala för det. Någon måste betala festen, betala för alla rituella attiraljer.

Religion är dyrt, krigare är dyra. Det är förmågan att kontrollera den politiska ekonomin som gör det möjligt för dig att kontrollera dessa källor till samhällsmakt centralt.

Kan du ge ett exempel på hur den processen gick till?

Tja, mitt klassiska exempel är Hawaii. Hawaii och andra öar i Polynesien började bli bebodda för ungefär 1.500 år sedan av befolkningar som flyttade från Melanesien, från området runt Nya Guinea. De hade med sig en sofistikerad båtteknologi som gjorde det möjligt för dem att ta sig till ön, och de hade med sig bevattningsteknologi.

Och det vi ser är att när bevattningarna låg på öar som var ganska små så ledde det inte till något ovanligt, men på andra ställen, som Hawaii, kunde de utveckla vidsträckta bevattningar. Det som gjorde det möjligt att skapa en krigarelit som var knuten till hövdingarna var bevattningsanläggningarnas omfattning och möjligheten att utvinna ett överskott från dem.

När hövdingarna med hjälp av erövringar hade skaffat sig äganderätt över marken, ersatte de alla lokala ledare genom att utse markförvaltare – kallade *konohiki* – för att administrera lokalbefolkningen. På Hawaii säger man, ”*Konohiki* ger oss arbete.” Och därifrån kan vi se hur bevattningssystemen utvecklas och samhället skiktas upp.

Så det börjar alltid med bevattning och avgränsning?

Nej, skiktningen kan ta olika vägar. I bronsåldern i Danmark, till exempel, fungerade inte avgränsning eftersom befolkningstätheten var för låg. Det fanns för stora möjligheter att förflytta sig. Istället grundade sig skiktningen på kontroll av handeln.

Det är den klassiska euroasiatiska modellen. För omkring 5.000 år sedan började det utvecklas vidsträckta, flera tusen kilometer stora, handelssystem. Och redan tidigt användes de objekt som det handlades med i första hand för att urskilja ett härskande skikt av befolkningen. Hövdingen försörjde sin stödgrupp genom att fördela värdefulla ting – i synnerhet vapen, men också guld och silver, speciella ädelstenar, fina kläder.

Så under övergången från neolitikum till bronsåldern i Europa, skiljde sig eliten från vanligt folk genom vad de ägde. Och eftersom de bara kunde få det de ägde via handeln, så hade inte de lokala lantbrukarna tillgång till det. Det viktiga är att skapa en skillnad.

Med framväxten av hövdingadömen ser man alltid hur ledaren successivt skiljs från sin grupp. I fallet Hawaii, och en del av de andra exemplen i Polynesien, tillhör hövdingarna inte längre sina lokala samhällen. De betraktas som en särskild ras, de anses vara gudar. De är *annorlunda*.

Och det är en av de avgörande sidorna för bildandet av klasser – denna förmåga att avskilja sig ideologiskt och avgränsa sig materiellt från kreti och pleti.

Varför placerade en grupp överhuvudtaget sådana obehagliga självupphöjare i en maktposition?

Tja, den härskande eliten skapar en ideologi som folk köper. Och en del av skälet till att de köper den är de omfattande ceremonierna och den praktfulla arkitektur som omger dem. Bland jägare och samlare ser man mycket tidigt saker som utsmyckad grottkonst och praktfulla byggnader i liten skala. De första specialister som vi kan identifiera arkeologiskt är i själva verket samtliga religiösa.

Varför skulle religionen kräva specialister?

Jag tror att religionens karaktär är sådan att bara en del personer berörs. En del människor upplever verkligen att de står i kontakt med Gud eller gudar eller andar eller vad man har. Och då blir frågan om man kan övertyga andra om det.

Det låter som det Max Weber kallade ”karismatisk auktoritet”.

Det är karismatisk auktoritet, men den grundar sig på en rituell ekonomi. Weber talade om att Jesus hade en karismatisk makt, och det är jag säker på att han hade. Men förmågan att utvidga det till nästa steg, till karismatisk religiös *kontroll*, beror på att det utvecklas pråliga ritualer och inrättningar.

Det människor fastnar för är ceremonier. Det är det speciella medium med vilket ideologin sprids. Det man måste tänka på är att lantbrukare blir kvar på ett ställe och hackar i marken – det livet är *tråkigt*. Jag minns hur jag talade med en jordbrukare i Hawaii när jag gjorde en etnografisk studie av metoderna i de moderna bevattningsanläggningarna för odling av taro. Jag frågade honom: ”Hur är utsikten från kullen där borta?” Och det var alldeles ovanför hans lantbruk. Han sa: ”Jag har aldrig varit däruppe.” Han hade arbetat på sina fält sju dagar i veckan sedan han var barn.

Ta nu den sortens leda och lägg till en värld som erbjuder religiösa fester och den känsla av religiös förundran man får när man går in i katedralen i Chartres eller deltar i en av dessa stora ceremonier –

herregud, det är väldigt annorlunda. Och det är något som kan kontrolleras av de få istället för av de många. Alla kan inte bygga en helgedom eller en katedral, det kräver en utomordentlig organisation. Så Jesus' karismatiska makt blir en del av en religiös institution som äger enorma feodala egendomar och kontrollerar arbetet för att bygga katedraler och kyrkor och allt annat.

Problemet är att religionen i grunden är inflationsdrivande. Oavsett hur bra en fest är, så vill folk alltid ha en bättre fest. Och för ledarna är det en tävlingsinriktad värld. Anta att det finns två hövdingar som konkurrerar om makten i ett område: de religiösa systemen trappas upp mer och mer och blir alltmer genomarbetade.

Och för det behöver hövdingarna skaffa sig mer rikedomar och organisera fler människor. Det blir logistiskt väldigt svårt.

Det är uppenbarligen detta Karl Marx talade om när han definierade den härskande klassen som den grupp som suger ut och kontrollerar överskottet.

Exakt. Mitt arbete är en utveckling av begrepp som Marx utarbetade för det kapitalistiska samhället och (troligen mindre förfinat) för det feodala samhället. Det var de världar han kände till. Han kände inte några andra samhällen, annat än i fantasin. Han och Friedrich Engels tänkte sig hur en primitiv kommunism kunde vara, men de visste inget om det. De hade inga arkeologisk dokumentation om det. Det är vad vi har fått under de senaste 150 åren.

Vi antropologer och arkeologer har samlat ihop den sorts bevis som gör att vi nu kan föra detta resonemang, och ta ett antal i grund och botten marxistiska principer och se hur de fungerade i icke kapitalistiska samhällen.

Finns det ganska stor enighet inom vetenskapsgrenen om den allmänna bild du har skisserat?

I stora drag delas den av de personer som tittar på den politiska ekonomin. Forskare som tittar på krigsföring eller religion eller ras som separata fenomen har inget intresse av att förklara varför de uppstod, de är intresserade av hur de fungerar. Det är en stor skillnad. Större delen av antropologin kännetecknas inte av mitt evolutionära förhållningssätt.

Så du och dina kollegor som är intresserade av dessa frågor är en sorts avvikare inom ämnesområdet.

Definitivt avvikande. De flesta antropologer och arkeologer är i grund och botten ointresserade av politisk ekonomi eller makt. De anser inte att det är det mänskliga samhällets innersta natur. Och för mig är det fullständigt nonsens. Jag menar, om man inte kan förstå hur olika makt utvecklas, så kan jag inte inse hur man kan förstå hur samhällen fungerar.

Det är lätt att utifrån den historiska ordningsföljd du lägger fram dra slutsatsen att historien bara är en historia om hur människor mer och mer hamnar under despotiska härskares makt och kontroll.

Hövdingar måste inte komma till makten. Frågan om varför du någonsin skulle vilja att någon styr dig är grundläggande. Samhället är ett system som tenderar att desorganisera sig, det bryts upp i mindre bitar. Så att organisera folk är motsatsen. Vi måste förklara hövdingar, vi behöver inte förklara avsaknad av hövdingar.

Frågan är hur den bakomliggande ekonomin ser ut. Har människorna som befinner sig under dessa

förhållanden skapat en ekonomi som det går att ta kontroll över? Om de inte har det så kommer de att ha ett jämlikt samhälle.

Exempelvis växte en del av samhällsskiktningen i bronsålderns Europa fram genom att det inrättades ägande över speciella ställen i flodsystemet – i grund och botten måste alla som passerade förbi din befästa bosättning betala dig. Så långs de floder där detta gick att göra finns en ganska uttalad samhällsskiktning.

Men om det var en flätflod med många olika vägar, som gjorde den svår att kontrollera, så hittar vi inte det – de samhällena är mer jämlika. Den flaskhalsen i ekonomin, den kontrollpunkten, skapades genom att det byggdes en fästning eller ett slott precis vid floden.

Så frågan är, går det att förhindra att det händer? Det var Adam Smiths argument för en fri marknad – som var något annat än vad folk idag menar med en ”fri marknad”. Han ville avskaffa de privata monopol som kungarna delade ut.

Och kom ihåg att lantbrukarna alltid hade kontroll över arbetskraften. Om de som grupp beslutade sig för att inte gå med på det, så var det svårt att få dem att göra det. Jag menar, man kan börja döda dem. Men man måste upprätthålla legitimiteten. Och tvång är väldigt dyrt.